

نوایدینی دینی و کلام حسیده
در جهان سحیت و اسلام

علی ربانی گلپایگانی

سرشناسه : ربانی گلپایگانی، علی، ۱۳۳۴ -
Rabbāni Golpayagān, Ali
عنوان و نام پدیدآور : نواندیشی دینی و کلام جدید در جهان مسیحیت و اسلام / علی ربانی گلپایگانی.
مشخصات نشر : قم : نشر رائد، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری : ۲۰۸ ص.
شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۹۴۵-۱-۳
وضعیت فهرست نویسی : فیبا
یادداشت : کتابنامه: ص. [۲۰۴]-۲۰۸.
موضوع : تفکر دینی
Religious thought
تفکر نوین — جنبه‌های مذهبی — اسلام
New Thought -- Religious aspects -- Islam
تفکر نوین — جنبه های مذهبی — مسیحیت
-- Religious aspects -- Christianity New Thought
کلام جدید
Islamic theology, Modern*
اسلام — تجدید حیات فکری
Islamic renewal
دین — مطالعات تطبیقی
Religion -- Comparative studies
رده بندی گنکر : BP۳۳۳
رده بندی دیویی : ۲۷۱/۶۶۸
شماره کتابشناسی ملی : ۸۹۳۰۶۰۱
اطلاعات رکورد کتابشناسی : فیبا

شناسنامه

نام کتاب: نواندیشی دینی و کلام جدید در جهان مسیحیت و اسلام
مؤلف: علی ربانی گلپایگانی
ناشر: رائد
نوبت چاپ: اول / ۱۴۰۱ ش / قم
تیراژ: ۳۰۰ نسخه
طرح جلد: حسن مجتبی زاده
صفحه آرا: عطاء اله نصرتی
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۹۴۵-۱-۳

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

مرکز پخش: انتشارات رائد؛ قم: ۰۹۱۹۷۴۶۳۱۳۳ - ۰۲۵۳۳۸۱۲۹۰۰

فهرست مطالب

پیش‌گفتار ۹

بخش اول: نواندیشی دینی و کلام جدید در جهان مسیحی

فصل اول: کلیاتی درباره الهیات قدیم و جدید مسیحی ۱۵

مقدمه ۱۵

۱. گونه‌های الهیات مسیحی ۱۶

۱-۱. الهیات کتاب مقدس ۱۶

۱-۲. الهیات نظام یافته (نظری) ۱۶

۱-۳. الهیات عقلی (فلسفی) ۱۷

۱-۴. الهیات نقلی ۱۸

۱-۵. الهیات پدران ۱۸

۱-۶. الهیات تاریخی ۱۹

۱-۷. الهیات مبتنی بر تجربه دینی ۱۹

۲. رهیافت‌های جدید کلامی ۲۱

نتیجه ۲۳

فصل دوم: تحولات جدید و مسائل جدید کلامی ۲۴

مقدمه ۲۴

گفتار اول: نظریه‌های علمی و چالش‌های کلامی ۲۵

گفتار دوم: جهان بینی علمی و دینی ۲۷

۱. تبیین علی و غایی ۲۷

۲. تبیین غایی در دوران قدیم ۲۸

۳. علم جدید و تبیین علی ۲۹

۴. ناسازگار نبودن تبیین علی و غایی ۳۰

گفتار سوم: ماثنین انکاری جهان و پی‌آمدهای کلامی آن ۳۲

فرضیه خدای رخنه پوش ۳۴

گفتار چهارم: امانیسم و معارضه با خدا محوری ۳۶

گفتار پنجم: شکاکیت فلسفی نوین ۳۸

گفتار ششم: اندیشه خرد بسندگی و معارضه با دین و حیاتی ۴۲

۱. کاربردهای خردگرایی ۴۲

۲. خردگرایی اعتدالی و افراطی ۴۳

گفتار هفتم: جستجوهای نوین در سرچشمه دین ۴۷

۱. کانت و تجربه اخلاقی ۴۷

۲. شلاپرماخر و تجربه دینی ۵۰

گفتار هشتم: پژوهش‌های انتقادی درباره کتاب مقدس ۵۳

گفتار نهم: پوزیتیویسم منطقی و انکار معناداری زبان دین ۵۷

گفتار دهم: فلسفه تحلیل زبانی و کارکردهای زبان دین..... ۶۰

بخش دوم: نواندیشی دینی و کلام جدید در جهان اسلام

فصل اول: درباره اصطلاح کلام جدید..... ۶۵

۱. شبلی نعمانی و کلام جدید..... ۶۵

۲. سید احمد خان هندی و کلام جدید..... ۶۶

۳. شهید مطهری و کلام جدید..... ۶۷

۴. کلام جدید یا مسائل جدید کلامی..... ۶۸

فصل دوم: سید جمال الدین پیشتاز نواندیشی دینی در جهان اسلام..... ۷۰

۱. زندگی نامه و شخصیت..... ۷۰

۲. روش و نگرش فکری..... ۷۱

فصل سوم: نواندیشی دینی در مصر..... ۷۴

۱. زمینه و عامل نفوذ اندیشه‌های جدید غربی در مصر..... ۷۴

۲. طهطاوی و نواندیشی دینی..... ۷۵

۳. شیخ محمد عبده و نواندیشی دینی..... ۷۵

۴. نواندیشان دیگر..... ۷۹

۵. مسائل جدید کلامی..... ۷۹

فصل چهارم: ترکیه و جریان نواندیشی دینی..... ۸۱

۱. زمینه و علل نفوذ اندیشه‌های جدید غربی..... ۸۱

۲. آتاتورک و اصلاحاتی به شیوه غربی..... ۸۲

۳. گوگلب و غرب‌گرایی..... ۸۳

فصل پنجم: سوریه و لبنان و نفوذ اندیشه‌های غربی..... ۸۴

۱. زمینه و علل نفوذ اندیشه‌های غربی..... ۸۴

۲. کواکبی و نواندیشی دینی..... ۸۴

فصل ششم: نواندیشی دینی در هند و پاکستان..... ۸۷

۱. زمینه و علل نفوذ اندیشه‌های غربی..... ۸۷

۲. نواندیشان هندی غیر مسلمان..... ۸۷

۳. نواندیشان هندی مسلمان..... ۸۸

۱-۳. سید احمد خان هندی و نواندیشی دینی..... ۸۸

۲-۳. اقبال لاهوری و احیای فکر دینی..... ۹۲

فصل هفتم: ایران و نواندیشی دینی..... ۹۴

۱. زمینه و علل نفوذ اندیشه‌های غربی پیش از مشروطیت..... ۹۴

۲. عصر مشروطه و پس از آن..... ۹۶

۳. گرایش‌های فکری..... ۹۸

۱-۳. تجددگرایی اصول‌گرا..... ۹۸

۲-۳. نوگرایی لیبرالیستی..... ۹۹

۳-۳. نواندیشی سوسیالیستی - کمونیستی..... ۱۰۲

بخش سوم: کلام جدید از نگاه صاحب‌نظران

۱۰۵	فصل اول: تجدد در شبهات و مؤیدات.....
۱۰۵	۱. حوزه تجدد در علم کلام
۱۰۶	۲. منشأ تحولات جدید در بحث‌های کلامی.....
۱۱۰	خلاصه
۱۱۲	فصل دوم: تجدد در محتوا، مبنا و روش.....
۱۱۲	۱. چیستی علم کلام
۱۱۳	ارزیابی
۱۱۴	۲. پیشینه تاریخی و وجه نامگذاری
۱۱۵	ارزیابی
۱۱۸	۳. رسالت علم کلام
۱۱۸	۴. روش‌شناسی علم کلام
۱۱۹	ارزیابی
۱۲۰	۵. ضرورت تفکر عقلی در دفاع از دین
۱۲۱	ارزیابی
۱۲۱	۶. معیار تجدد در علم کلام
۱۲۲	ارزیابی
۱۲۴	فصل سوم: تجدد در مسائل و روش
۱۲۴	۱. فرایند تکامل علم کلام
۱۲۴	۲. قلمرو تحول و تجدد
۱۲۵	۳. مسائل جدید کلامی
۱۲۶	۴. اسباب پیدایش مسائل جدید
۱۲۶	۵. عالمان مسلمان و بحث‌های جدید کلامی
۱۲۷	۶. ضرورت و شیوه تحول در متون کلامی
۱۲۷	ارزیابی
۱۳۱	فصل چهارم: تجدد در شبهات و ابزار دفاع.....
۱۳۱	۱. چیستی علم کلام
۱۳۲	ارزیابی
۱۳۳	۲. تفاوت کلام و فلسفه
۱۳۴	ارزیابی
۱۳۵	۳. فلسفی شدن علم کلام
۱۳۶	ارزیابی
۱۳۸	۴. کلام جدید
۱۳۹	ارزیابی
۱۴۰	۵. تعیین مرزهای شریعت
۱۴۰	ارزیابی
۱۴۲	فصل پنجم: تجدد در مبانی، رویکرد و روش
۱۴۲	۱. سازگاری با فرهنگ و تفکر انسان جدید
۱۴۳	۲. خلاصه دیدگاه

پیش‌گفتار

دین الهی عبارت است از بایدها و نبایدهای اعتقادی، اخلاقی و رفتاری که خداوند برای بشر تشریح کرده و به واسطه پیامبران الهی به بشر ابلاغ کرده است تا با ایمان قلبی و التزام عملی به آنها سعادت‌مند و رستگار شوند. اگرچه معرفت اجمالی به آموزه‌های دینی در دسترس عموم مردم است، ولی شناخت تفصیلی، منوط به شرایط و ویژگی‌هایی است که همگانی نمی‌باشد. این امر سبب شده است که عده‌ای از دینداران که شرایط شناخت تفصیلی آموزه‌های دینی برایشان فراهم بوده، به شناخت تفصیلی این آموزه‌ها اقدام کنند و دستاورد معرفتی خود را در اختیار دیگران قرار دهند. قرآن کریم این کار را «تفقه در دین» نامیده است، در نتیجه دین‌شناسان، فقیهان خواهند بود. در روایتی از امام باقر علیه السلام «تفقه در دین» یکی از کمالات راستین به شمار آمده است.^۲ در روایتی دیگر بیان شده است که هر گاه خداوند برای بنده‌ای اراده خیر کند، تفقه در دین را به او ارزانی می‌دارد.^۳ بر اساس روایتی دیگر، عالمی که علمش (برای خودش و دیگران) سودمند باشد، از هفتاد هزار عابد برتر است.^۴

با توجه به این که دین از سه بخش اعتقادات، اخلاقیات و احکام مربوط به رفتار فردی و اجتماعی انسان تشکیل شده است، تفقه در دین نیز مربوط به بخش‌های یاد شده است. اگر کسی از تفقه مطلوب در هر سه بخش برخوردار باشد، فقیه و دین‌شناس جامع‌الاطراف خواهد بود، در غیر این صورت، تفقه مطلوب او به حوزه‌ای اختصاص خواهد داشت که در آن تخصص دارد، یعنی

۱. سوره توبه، آیه ۱۲۲.

۲. «الکَمَالُ كُلُّ الْکَمَالِ الْتَفَقُّهُ فِي الدِّينِ وَالصَّبْرُ عَلَى الْكَلْبِيَّةِ وَ تَقْدِيرُ الْمَعِيشَةِ، اصول کافی ج ۱، ص ۲۵، کتاب فضل العلم، باب ۲، روایت ۴.

۳. «إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرٍ تَفَقُّهُ فِي الدِّينِ»، همان، باب ۲، روایت ۴.

۴. «عَالِمٌ يُتَفَقَّحُ بِعِلْمِهِ أَفْضَلُ مِنْ سَبْعِينَ أَلْفَ عَابِدٍ»، همان، روایت ۸.

فقیه در عقاید یا اخلاق یا احکام رفتاری خواهد بود. در دوره‌های گذشته که دایره مسائل دینی محدود بود، تفقه جامع و مطلوب در بخش‌های سه‌گانه دین، امکان عملی داشت، ولی در روزگار ما عادتاً چنین تفقهی ممکن نیست، بلکه مسائل هر یک از بخش‌های یادشده نیز به قدری توسعه یافته، که تخصص جامع‌الاطراف در همه مسائل یکی از بخش‌های دین نیز کمیاب یا نایاب است.

اصولاً تمحّض در یک رشته علمی، حتی اگر نیل به تخصص در چند رشته نیز امکان‌پذیر باشد، باعث پختگی و برجستگی عالم متخصص در آن رشته خواهد بود. به این جهت است که امامان اهل بیت علیهم‌السلام برخی از اصحاب و شاگردان خود را متناسب با استعداد و توانمندی آنان، و نیازهای تعلیمی و تبلیغی جامعه، تربیت می‌کردند؛ عده‌ای در اعتقادات تخصص و مهارت داشتند، و عده‌ای دیگر در احکام فرعی و عملی اسلام، حتی در اعتقادات نیز برخی مانند هشام بن حکم در باب امامت از زبده‌ترین اصحاب امام صادق علیه‌السلام به شمار می‌رفت^۱. در هر حال، یکی از شاخه‌های علوم دینی، علم مربوط به اعتقادات دینی است که به «علم کلام» معروف است. در زمان ائمه علیهم‌السلام نیز برخی از عالمان دینی با عنوان «متکلم» شناخته می‌شدند^۲.

مطالعه تاریخ علوم بشری - اعم از دینی و غیردینی - بیان‌گر پدیده تحول و تکامل در علوم است. علم کلام نیز از این قاعده مستثنا نبوده و سیر تحولی و تکاملی را پیموده است. در موضوع یک علم و اهداف مربوط به آن موضوع که ویژه آن علم است، تحول راه ندارد، زیرا تحول در آن، سبب دگرگونی ماهیت آن علم خواهد شد. آنچه تحول‌پذیر است مسائل یک علم است که مصادیق و جزئیات موضوع آن به شمار می‌رود، چنان‌که در روش‌های علم نیز تحول امکان‌پذیر است. تحول در روش علم گاهی از باب تبدیل است، یعنی روشی که بکار گرفته می‌شده نادرست بوده و روشی درست جایگزین آن شده است، مانند به‌کارگیری روش قیاسی در علوم طبیعی در قرون وسطی که در عصر جدید روش استقرایی و تجربی جایگزین آن شد. و گاهی از باب تکامل است، یعنی روش جدید با روش قدیم تفاوت جوهری و اساسی ندارد، ولی تکامل یافته‌تر از روش قدیم است، مانند روش حکمت اشراقی و صدرایی که نسبت به روش حکمت مشایی که عقلی

۱. ر.ک: اصول کافی، ج ۱، ص ۱۳۰-۱۳۱؛ کتاب الحجّة، باب الاضطرار الی الحجّة، حدیث ۴.

۲. ر.ک: درآمدی بر علم کلام، ص ۲۵-۲۶.

صرف است کامل‌تر است، زیرا علاوه بر تفکر عقلی، از سلوک عرفانی و نقل و حیانی نیز بهره می‌برد. عمده‌ترین تحولی که در علم کلام رخ داده است، تحول در مسائل است این تحول اگرچه در گذشته نیز رخ داده است، ولی در عصر جدید به دلیل تحولات گسترده‌ای که در علوم تجربی (علوم طبیعی و علوم انسانی) و اندیشه‌های فلسفی - به‌ویژه فلسفه‌های مضاف - و امور سیاسی و اجتماعی رخ داده است، مسائل دینی و اعتقادی جدیدی را در پی داشته و پژوهش‌های دینی و کلامی را تحت تأثیر قرار داده است. این تحولات در مرحله اول در جهان غرب رخ داد و چالش‌هایی را برای الهیات مسیحی پدید آورد و سبب نواندیشی دینی و الهیات جدید مسیحی شد و در مرحله بعد به جهان اسلام تسری پیدا کرد و نظیر همان چالش‌ها را برای کلام اسلامی در پی داشت و سبب نواندیشی و کلام جدید در دنیای اسلام شد.

نوشتار حاضر بر آن است که تحولات علمی، فلسفی و اجتماعی عصر جدید را بازشناسی نموده، مسائل جدیدی که در حوزه الهیات و علم کلام در پی داشت و روش‌ها و اندیشه‌هایی که برای حل این مسائل از سوی متألهان و متکلمان مسیحی و مسلمانان به کار گرفته شده را تبیین کند. این بحث تطبیقی علاوه بر معرفت‌افزایی، وجوه تشابه و تمایز الهیات مسیحی و کلام اسلامی و وجوه قوت و ضعف روش‌ها و نگرش‌های کلامی را آشکار می‌سازد که آگاهی از آنها برای اتخاذ روش و نگرش درست در پژوهش‌های دینی و کلامی، راهگشا خواهد بود.

علاوه بر این، از سوی عده‌ای از متفکران اسلامی درباره چستی کلام جدید و تشابه و تمایز آن با کلام قدیم دیدگاه‌هایی مطرح شده است. این دیدگاه‌ها در بخشی جداگانه نقل و بررسی شده است. در کنار الهیات و کلام جدید، در زمینه مباحث دینی و اعتقادی دو رشته علمی دیگر نیز مطرح شده است که یکی «دین‌پژوهی» و دیگری «فلسفه‌ی دین» است. تبیین این دو رشته علمی و تشابه و تمایز آن دو با کلام جدید، موضوع بخش پایانی نوشتار حاضر است.

قم - حوزه علمیه

مرکز تخصصی علم کلام

مؤسسه آموزش عالی امام صادق (ع)

علی ربانی گلپایگانی

۱۴۰۱/۴/۷ش

۲۸ / ذی‌قعدة الحرام ۱۴۴۳ق